

UOT 82

NƏSİMİ POEZİYASINDA İNSAN VƏ HƏQİQƏTİN DƏRKİ

Ş.S.BAĞIROVA

*Bakı şəhəri 160 sayılı klassik gimnaziya**shafiga.baghirova@mail.ru*

Məqalə böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin insan konsepsiyasına həsr edilmişdir. Dahi sənətkar demişdir ki, insan Allahın yaratdığı ən uca varlıqdır. İnsan öz-özliyündə həqiqətdir. O həmişə yüksək qiymətləndirilməlidir. İnsan kamilləşib Allaha qovuşa bilər. Bunun üçün o, hərfləri və sayların sirrini bilməlidir. Belə nəticəyə gəlinir ki, neçə-neçə əsrlər sonra da Nəsimi sözü, Nəsimi düşüncəsi həqiqət yoluna nur səpəcək.

Açar sözlər: Nəsimi, insan, həqiqət, hərf, say, söz

İmadəddin Nəsimi poeziyası nəinki Azərbaycan, ümumilikdə dünya ədəbiyyatında bənzəri olmayan ədəbi hadisədir. Dahi şair əsrarəngiz söz dünyası ilə, bədii-fəlsəfi düşüncənin ifadə tərzini fəth etdiyi sənət zirvəsində hələ də təkdir. Nəsimi həyatı, yaradıcılığı və faciəli ölümü ilə ürəklərdə özünə əbədi heykəl ucaltmış və bu heykəl artıq 650 ildir ki, qoca Şərqi mərdlik və əqidəsindən dönməzlik simvoluna çevrilmiş, ziyası azalmayan günəş kimi parlayır.

Nəsimi çoxəsrlik Azərbaycan poeziyasında xüsusi bir mərhələdir. Bu mərhələ həm dil-üslub tərzini, həm də bədii-fəlsəfi dəyəri ilə həm də böyük bir ədəbi məktəbdir.

Özündən əvvəl yaranmış zəngin bədii və elmi irsi mükəmməl mənimsəyən və Yaxın Şərqi üç ən geniş yayılmış dilində (türk, fars və ərəb) kamil sənət nümunələri yaradan Nəsimi yaradıcılığa aşıqanə şeirlərlə başlasa da, sonralar fəlsəfi lirikanın əsasını qoymuşdur. Dahi söz ustasının Azərbaycan ədəbiyyatında novatorluğu bununla bitmir. O, bəzi klassik şeir janrlarını (müştəzad, tərcibənd və s.) ilk dəfə ana dilində qələmə almış milli şairdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nəsiminin poeziyasında məhəbbət lirikası, təbiət gözəlliyi yer alsada, onun yaradıcılığının əsas ideyasını fəlsəfi görüşləri, xüsusilə hürufi düşüncəsi və kamil insan konsepsiyası təşkil edir. “Hələ sağlığından etibarən fikir dünyası və söz sənəti ilə çağdaşlarının diqqət mərkəzində duran, onları düşündürən və cazibə çevrəsinə daxil edən Seyyid İmaməddin Nəsiminin fəlsəfi düşüncəsinin əsasını hürufilik və təsəvvüf təşkil edir” [8,122].

Hürufilik bir təriqət kimi XIV-XV əsrlərdə öz inkişafının və yayılmasının

ən yüksək mərtəbəsinə çatmışdır. Bu təlim "... əsası, qədim çağlardan gələn və hərflərlə rəqəmlərin müqəddəsliyini qəbul edib bunlara müxtəlif simvolik mənalara verən anlayışa əsaslanır. Çox qədimdən bəri təbiətdə varlığı qəbul edilən gizli qüvvələr şəkil və hərflərlə ifadə edilməyə çalışılmış, nəticədə təbiət elmlərindən əvvəl əfsun, tilsim, sehr kimi "hərflər" elmi meydana gəlmişdir. Hürufiliyin nə vaxt və necə meydana gəldiyi qəti olaraq məlum olmamaqla birlikdə həqiqi mənasında bizim eradan əvvəl V – IV əsrlərdən etibarən Yaxın Şərqdəki helenistik-gnostik xarakterli dinlərdə ortaya çıxdığı görülür" [3, 408].

İslam fəlsəfəsində hürufilik, hərflərə və rəqəmlərə ilahi mənalara verilməsi müsəlmanlığın ilk dövrlərinə aiddir. Hələ VIII əsrdə Əbu Abdullah Məgirə bin Said əl-İclî Allahı hərflərə bənzətmişdi. Daha sonralar hürufilik İbnül-Ərəbi, İbn Xəldun və Katib Çələbi kimi mütəfəkkirləri də maraqlandırmış, onların elmi-fəlsəfi görüşlərində geniş yer almışdır [3, 408]. İslam düşüncə tarixində hürufi görüşləri ilə şöhrət tapan böyük sufi İbnül-Ərəbi (XIII əsr) "Əl-Fütuhətül-Məkkiyyə" əsərində hərflər haqqında yazmışdır: "Hərflər də bizim kimi bir topluluqdur, onlar da cavabdeh və həmsöhbətdirlər. İçlərindən peyğəmbərlər və özlərinə görə adları vardır...Hərflər aləmi bütün aləmlər içində ən düzgün danışan və ən açıq ifadə sahibi olan aləmdir. Onlar da çeşidli qisimlərə ayrılır: bir qismi cəbərut (*Allahın bütün varlıqların üzərində olan qüdrətinin təcəlli etdiyi aləm –Ş.S.*) aləmi... bir qismi ən üst aləm... bir qismi ort aləm... bir qismi isə sufi aləmdir. Onların arasında da seçilənlər, seçilənlərin seçilənləri və seçilənlərinin seçilənlərinin seçilənləri tapılır" [2, 34].

Tədqiqatçıların fikrincə, sufizmə dini təriqət kimi insanı Yaradanla vəhdətə, küll olmağa çağırırsa da, öz-özlüyündə bütöv bir sistem olmayıb: "Sufizmə dərinədən tədqiq etmiş olan Cüllabiyyə görə, 12 sufi təriqətindən 10-u məqbul, 2-si (hüluliyə və həllaciyyə) qeyri-məqbuldur. Bu iki təriqətə mənsub olanlar kafir adlandırılıb, daima təqib və edam edilmişlər. Bunlardan hüluliyə Allahın insanda təcəlli etməsinə, Allahla insanın birləşməsinə inanan təriqətdir" [7,29]. Eyni zamanda "Sufizmə məhəbbətə, hürufilikdə isə ağıla üstünlük verilirdi. Hürufilərə görə ağıl ilə kainatı, təbiəti və insanı dərk etmək mümkündür. Ağılın əsasında da səs, söz və hərflər durur." [1, 332].

X əsrdə (təxminən 922-ci ildə) Bağdadda "ənəlhəq" söylədiyinə görə edam olunan Həllac Mənsurun dini-fəlsəfi görüşləri hürufiliyin inkişafına böyük təkan vermiş, "ənəlhəq" şüarı Allahın insanda təcəlli etməsinin simvoluna çevrilmişdir. "Hürufilər, hətta insan üzünü "Allah güzgüsü" sanırdılar. Guya ki, Allah özü insan üzündə görünməkdədir, insan üzündə Allah sözü yazılıb. Buna görə də insana səcdə edilməlidir" [4, 16].

Ancaq İslam dünyasında hürufiliyi bir sistem, təlim və təriqət halına gətirən Fəzilullah Nəimi (Fəzilullah-i Hürufi) olmuşdur. Fəzilullah həqiqəti rüyada tapdığını (bu barədə o, "Növmnamə" əsərində geniş məlumat verir), bəzi sirlərin ona bu yolla bildirildiyini söyləmişdir. O, ərəb dilindəki iyirmi səkkiz, fars və türk dillərindəki otuz iki hərflə saylar arasında müxtəlif bağlılıq quraraq hürufilikdə yeni bir mərhələ başlatmışdır.

Hürufilər səsi və hərfi ilahi varlıq, yaradılışın əsas mayası sayırdılar. Kainatda hər şey, hətta özü belə səslə, hərflə, sözlə (“kon” – *ol, yaran*) yaranmışdır. Bizi əhatə edən bütün aləmin sirri hərflərdədir. Bu mətləblərə varmaq, hərflərin, səslərin və sözlərin sirrini öyrənmək üçün bəsirət gözü lazımdır ki, bu da yalnız kamil insanlarda açıqdır. Deməli, ilahi aləmin sirrini öyrənmək Allahı dərk edib ona qovuşmaqdır ki, bunu da yalnız kamil insan bacarır.

Hürufiliyin bütün ali və incə məqamları öz poetik, dərin fəlsəfi ifadəsini İmadəddin Nəsiminin əsərlərində tapmışdır. Nəsimi ilk növbədə insanı müqəddəs hesab edirdi. Adəm övladları Tanrı qarşısında bərabərhüquqludur. Heç kim nə sosial, nə ictimai, nə də dini, irqi mənsubiyyətinə görə fərqlənməməlidir. Çünki Allah insanı öz nurundan, ziyasından, öz nəfəsindən yaratmışdır. Buna görə də yaradılmışların ən şərəflisi, qiymətliisidir. Şair insandan qeyri-gövhər tanımır və bunu dönmə-dönmə qeyd edir:

*Ey daşavü türaba deyən qiyməti-göhər,
İnsan bu hüsnü-lütf ilə gövhər degilmidir? [5, 277]
Ey həsrətin zərilə göhər, istə mə'rifət,
İnsanda mərifət göhəri zər degilmidir? [5, 53]*

İnsanın ən uca məqamı isə onun ilahi sifətlərə malik olmasıdır. Başqa sözlə, insan Allahın güzgüsüdür. Bu xüsusiyyətinə görə insan yüksək hörmətə layiqdir. İnsanı sevən, onu qoruyan, qiymətləndirən Yaradana, onun gözəlliyinə sayğı göstərmiş olur:

*Səcdə edər səmsü qəmə, Zöhrəvü Mahü Müştəri,
Hüsnü-camalın görməgə, hurü mələk, insan budur. [5, 229]*

*Mərhəba, insani-kamil, canımın cananəsi,
Aləmin cismi sədəfdir, sənmişən durdanəsi? [6, 42]*

*Ey Nəsimi, sən həqi bil, həqqə iqrar eylə kim,
Çünki insanü bəşərsən, həq deyən insan mənəm! [6, 86]*

Nəsimi şeirlərində insanı ülviliyə, kamilliyə səsləyir. Onun görmək istədiyi bəşər övladı cəmər, fədakar, amalına sadıq olmalıdır. Şairin ən yüksək qiymətləndirdiyi keyfiyyət isə həqiqətpərəstlikdir. Nəsimiyə görə, həqiqət Allahın özüdür. Bu həqiqəti dərk etmək Yaradanla və onun yaratdıqlarını küll halında dərk etməkdir. İnsanın özü, onun mövcudluğu da böyük həqiqətdir. Ona görə də həmişə həqiqətin adınca getmək lazımdır. Bu, həyat kredosuna çevrilməlidir. Həqiqi olan hər şeyi can bahasına olsa belə qorunmalıdır:

*Kimin ki, eşqi-həqiqətdən olmadı canı,
Sən adəmi demə ana, anın adıdır daş.*

*Musiyəm, Turam, əsayam, həm münacati-ilah,
Həm mənəm ruzi-həqiqət, Musinin bezyasıyam.*

*Görünən gözümə həqdir, anınçün,
Həqiqət nurilə sahibbəsirəm.*

Nəsiminin kamil insanı bu cahana sığmır və sığmaz da. “Bu dünyaya sığmayan insanın cismi, bədəni deyil, ağılı və idrakıdır. İnsan cismən yox, mənən və ruhən öz dünyasına sığmır və Allahlıq səviyyəsinə yüksəlir. Bütün canlılardan fərqli olaraq insan xəyalı kainatı, ayı, günəşi gəzib-dolaşır və öz yaratıcısı ilə vəhdət yaradır. Cismən yerdə yaşayan insanın fikir və xəyalının sabit yeri yoxdur, daha doğrusu, o məkansızdır, yersizdir, öz dünyasından çox-çox uzaqlarda qanad çalır, Allah kimi hər yerdə mövcuddur” [1, 332]. İnsanı vücuda gətirən, onu həqiqi edən iki ilahi sirr var: cism və can (ruh). Cism fani, can isə əbədi dünyaya məxsus olsa da, kamilliyə yetməklə insan hər iki cahanın, dünyanın fəvqünə qalxa bilər. Bu, Allah məqamına yetişmək, Haqqa qovuşmaq, vəhdətin bir zərrəsinə çevrilməkdir. Nəsimiyə görə, nurla dolu bu ilahi yol hürufilikdən keçir. Yola çıxmaq üçün yaradılışın zatında olan, Allahın insandakı təsəlləsinin simvolları olan hərflərin və sayların mistik bağlılığını görmək, öyrənmək, bununla göz önündəki qaranlıqları aydınlatmaq olar:

*Zülf ilə qaşü kirpigin əbcədi-cimü dal imiş,
Mən bu hüruf səkliçün cim ilə dal içindəyəm.*

*Həm hürufam, həm kitabam, həm kəlamam, həm Kəlim,
Fəthənin mənsubuyam, həm kəsranin məcruruyam.*

*Lövhi-məhfuzam, hürufam, əbcədəm mən, həm heca,
Həm Xəlilə Kə'bə oldum, həm mənəm sövmü səlat.*

*Mən otuz iki hürufam ləmyəzəl,
Yoxdur ortağım, nə mislim, nə bədəl,
Çün əbəddir axırım əvvəl, əzəl,
Əvvəlü axır mənəm izzə və cəl.*

Nəsimi həqqin hər yerdə olduğunu görür, dərk edir. Hürufatla təcəlli edən həqqi görmək üçün sadəcə bəsirət gözünü açmaq lazımdır. Bu səbəbdən hürufilik ən gözəl vasitə, intibahdır.

*“... Həqi bil, həqi bul, həqi tanı kim,
Ki, həqdən doludur yedi bəhrü bər,
Zühur eylədi cümlə əşyadə həq,
Qanı bir bəsirətli aşiqbəsər
Hüseyni kimi vahid ol yar ilə,
İkilik sifətdən ikilik bitər.*

Nəsimi bu şeirində sufi poeziyasında olduğu kimi, Allahı hər yerdə: bütün “yeddi bəhrü bərdə”, “cümlə əşyadə” görür: yar ilə, yəni Allahla vahid olduğunu, ikilikdən, yəni insan ilə, təbiətlə Allahın ayrılığından xilas olduğunu, onunla birləşib “vəhdət” məqamına çatdığını elan edir, insanlar arasındakı din-məzhəb sərhədləri əleyhinə çıxır, Allahın bütün dünyada, bütün insanlarda təzahürünü qəbul edir” [7,42].

Nəsiminin hürufi-fəlsəfi şeirlərinin mərkəzində sanki ilahi qüdrətə malik

“mən” dayanır. “Mən” həm insanın özünüdürki, həm də sirri-Xudadır. O, hər şeydən əvvəl yaranıb və əbədilik statusu qazanıb. “Mən” hər yerdə, hər şeydə təcəlli edə bilər. Əsas məsələ “mən”in tanınması, kəşf edilməsidir:

*Görünən mənim üzümdür, gözədən mənim gözümdür,
Dil edən mənim sözümdür, mənəm uş lisana gəldim.*

Və ya:

*Gənci-nihan mənəm mən uş, eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm, mən uş, bəhrəvü kana sığmazam.*

Yaxud:

*Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, cunki bəyana sığmazam.*

Bununla da, Nəsimi artıq əsrlərdir ki, bütün bəşəriyyətə insanı, həqiqəti, Allahı sevməyi öyrədir. Ucalmağın, kamilləşməyin, cəmiyyəti xoşbəxt etməyin ən düzgün yolu budur - deyir. Hələ neçə-neçə əsrlər sonra da Nəsimi sözü, Nəsimi düşüncəsi həqiqət yoluna nur sərəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: qədim və orta əsrlər tarixi. Dərslik / Ə.Q.Səfərli, X.H.Yusifli. Bakı, Ozan, 2008. 696 s.
2. Ballı H.H. Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfi. Hikmetevi yayınları, 2013, 232 s.
3. İslâm Ansiklopedisi. 44 ciltte. 18 cilt. İstanbul, 1998, s.408-412
4. Nəsimi İ. Mən bu cahana sığmazam. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Gənclik, 1991, 384 s.
5. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: Lider, 2004, 336 s.
6. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı: Lider, 2004, 376 s.
7. Quluzadə M. Böyük ideallar şairi, Bakı: Gənclik, 1973, 140 s
8. Şıxıyeva S. Nəsiminin irfani görüşləri. Bakı Avrasiya Universiteti Sivilizasiya, cild 5, № 4, 2016 (32), s. 122-131.

ПОНЯТИЕ ЧЕЛОВЕКА И РЕАЛЬНОСТИ В ПОЭЗИИ НАСИМИ

Ш.С.БАГИРОВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена концепции гуманизма великого азербайджанского поэта Имадедина Насими. Великий поэт твердил, что человек - это самое величайшее оздание Бога. Самая большая ценность в мире – это человек. Человек может быть усовершенствован и воссоединен с Богом. И для этого он прежде всего должен знать тайны всех букв и цифр. Творчество Насими ещё долго будет высоко оцениваться многими поколениями.

Ключевые слова: Насими, человек, правда, буква, число, слова

PERCEPTION OF HUMAN AND TRUTH IN NASIMI POETRY

Sh.S.BAGHIROVA

SUMMARY

The article is devoted to the human concept of the great Azerbaijani poet Imadaddin Nasimi. The great poet said that man is the supreme being created by God. Man is the truth in himself. He should always be appreciated. Man can become perfect and attain God. To do this, he must know the secret of letters and numbers. It is concluded that Nasimi's words and thoughts will shed light on the path of truth in several centuries.

Keywords: Nasimi, man, truth, letter, numeral, word